

Andrzej W. Jabłoński

ORCID: 0000-0001-6125-2625

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Wałbrzychu

Leszek Sobkowiak

ORCID: 0000-0002-7921-1454

Uniwersytet Wrocławski

Teoria polityki w badaniach profesora Andrzeja Czajowskiego

DOI: 10.19195/1643-0328.27.1

Słowa kluczowe: polityka, władza, nauka o polityce, koncepcje politologiczne, teoria polityki, decydowanie polityczne, konflikty polityczne, podmioty polityki, wartości polityczne

Wprowadzenie

Profesor Andrzej Czajowski jako badacz i teoretyk polityki podejmował w swojej karierze naukowca i nauczyciela akademickiego różnorodną tematykę badawczą w ramach dyscypliny nauka o polityce. Publikowany dorobek naukowy profesora jest zróżnicowany i obszerny, znaczna jego część poświęcona jest tematyce wschodniej, w szczególności historii i polityce wewnętrznej oraz ustrojowej Rosji, ale w niniejszym artykule skupimy się na jego wkładzie do teorii polityki. Jest to niewątpliwie dziedzina badawcza, która była i jest profesorowi najbliższa, także z racji długoletniej pracy naukowo-dydaktycznej w Zakładzie Teorii Polityki, którym przez pewien czas kierował. W ramach tej tematyki przedmiotem jego badań były między innymi: polityka i polityczność, działania polityczne, podmiotowość polityczna, konflikty polityczne, decyzje polityczne, myśl polityczna, wartości postawy i emocje polityczne, patriotyzm, metodologia nauk o polityce, polityczność dziennikarstwa. Naukowa refleksja nad tymi zagadnieniami jest obecna w autorskich monografiach, rozdziałach w innych monografiach, artykułach w czasopiśmie naukowych i referatach konferencyjnych. Tym, co wyróżnia prace naukowe profesora spośród wielu innych poświęconych omawianym zagadnieniom, jest niezwykle wnikliwa, rzetelna, analiza badanych pojęć i teorii w szerokim kontekście politologicznym, socjologicznym, historycznym, psychologicznym i prawnym. Andrzej Czajowski nie

poprzestaje na zwyczajowym definiowaniu zjawisk, działań lub decyzji politycznych, ale stara się jak najgłębiej wniknąć w strukturę polityki i jej pochodnych, ukazać ich istotę, wielowymiarowość i wieloaspektowość. W swoich pracach naukowych uświadamia czytelnikom złożoność pojęć opisujących świat polityki. Twórczość naukowa profesora ma też charakter interdyscyplinarny, nawiązuje do tradycji metodologicznych socjologii, psychologii, prawoznawstwa, ekonomii. Jego prace mieszczą się w ramach prac ściśle naukowych, ale autor stosuje też metody eseistyki humanistycznej. W dalszej części przedstawimy ważniejsze, naszym zdaniem, elementy dorobku profesora Andrzeja Czajowskiego z dziedziny teorii polityki.

Polityczność i polityka

Politologowie dobrze wiedzą, że zjawiska i procesy polityczne zająają się z innymi zjawiskami społecznymi, a granice między nimi są i zapewne zawsze będą płynne i zmienne. Teoretycy nieustannie debatuje nad istotą, zakresem, różnymi przejawami i aspektami polityki i polityczności, bez widocznych perspektyw na znalezienie konsensusu. Z jednej strony, rodzi to stany frustracji w obrębie dyscypliny, z drugiej jednak jest impulsem do myślenia i ciągłych poszukiwań twórczych. Konsensus w tej materii oznaczałby koniec dyskusji, a to z kolei prowadziłoby do śmierci dyscypliny naukowej. W okresie mijającej dekady w polskim środowisku teoretyków polityki można dostrzec tendencję definiowania polityki przez pryzmat pojęcia „polityczności”. Termin ten stał się wiodącym pojęciem i problemem badawczym teoretyków polityki¹. Polityka jako centralna kategoria politologii podlega swoistej „detronizacji” przez pojęcie polityczności, którego korzeni filozoficznych politologowie upatrują w filozofii politycznej niemieckiego teoretyka prawa i polityki Carla Schmitta. Polityczność rozumiana jako miara obecności polityki służy badaczom jako narzędzie porównywania różnych podmiotów i zjawisk zaliczanych zwyczajowo lub z nazwy do politycznych, takich jak politycy, partie polityczne, systemy polityczne, ideologie i doktryny. Zdaniem niektórych teoretyków polityki pojęcie polityczności jest analitycznie nadrzędne nad pojęciami „polityczny” i „polityka”, pierwotne wobec terminów wtórnych, jakie można z niego wyprowadzić. Nawet sama tradycyjnie rozumiana polityka może się okazać niepolityczna, jeśli będzie unikać sporów o wartości lub interesy, gdyż istotą polityczności są strukturalne antagonizmy i konflikty interesów, które tkwią w każdym społeczeństwie.

Andrzej Czajowski po części podąża tym tropem myślenia, uważa, że pojęcie polityczności można uznać za narzędzie porządkowania dyskursu teoretycznego na temat tego, co polityczne w każdej dziedzinie życia społecznego. Wskazują na to tytuły niektórych jego prac (polityczność działań społecznych, polityczność dziennikarzy)². Wyraża się to

¹ Tematyce tej poświęcono między innymi specjalny wolumen warszawskiego czasopisma naukowego „Studia Politologiczne”, red. M. Karwat, B. Kaczmarek (37, 2015).

² A. Czajowski, *X twierdzeń o polityce*, Toruń 2015. Zob. też *idem*, *Polityczność działań dziennikarza w świetle teorii konfliktu społecznego*, „Studia Politologiczne” 37, 2015.

również w jego poglądzie, że istnieją zjawiska (działania, podmioty, konflikty) „z natury polityczne” lub „z natury niepolityczne”. Niektórym bytom społecznym (instytucje, podmioty, działania, decyzje) autor przypisuje cechy polityczności o różnym nasileniu, charakterze i sposobie przejawiania się (działania z natury polityczne, działania quasi-polityczne, upolitycznione, okołopolityczne, z pobudek politycznych, o znaczeniu politycznym, o doniosłości politycznej)³. Wieloaspektowe podejście kieruje uwagę badacza na poszukiwanie i odnajdywanie politycznych intencji, kontekstów i konsekwencji, wynikających z różnych odcieni polityczności zawartych w niepolitycznych (według konwencji przyjętej w politologii i w dyskursie publicznym) formach ludzkiej aktywności i wytworach działań aktorów. Owa różnorodność odcieni polityczności pozwala na bardziej subtelną analizę polityki, niż to zazwyczaj robią autorzy tradycyjnych opracowań teoriopolitycznych. Działania polityczne profesor Czajowski rozpatruje na tle teoretycznej analizy społecznego kontekstu życia politycznego. Kieruje się wyraźnie akcentowanym przekonaniem, że polityka, podobnie jak administracja i inne dziedziny ludzkiej aktywności, jest odpowiedzią na ludzkie potrzeby, które mają pierwszoplanowe znaczenie w analizie. Działania polityczne mają wspólny rdzeń z działaniami społecznymi. Dużo uwagi poświęca autor w swoich pracach analitycznej konceptualizacji pola polityki jako pojęcia ciągle spornego i niedookreślonego w literaturze. Autor celowo nie podejmuje prób tworzenia jeszcze jednej definicji polityki, uważając to za bezcelowe. Zamiast tego przyjmuje strategię badawczą polegającą na definiowaniu i charakteryzowaniu zasadniczych elementów zamieszkujących pole polityki, które składają się na jego wewnętrzną strukturę. Te elementy to podmioty, działania, decyzje polityczne, myśl polityczna. Tego typu podejście badawcze widać wyraźnie w strukturze monografii *X twierdzeń o polityce* poświęconej w całości analizie różnych znaczeń i wymiarów polityki.

Działania polityczne

Działania polityczne są istotnym przedmiotem badań profesora. Do tego problemu podchodzi metodycznie, z właściwą mu starannością⁴. Wychodzi od analizy szerszego pojęcia, jakim bez wątpienia są działania społeczne. Działania społeczne motywowane ludzkimi potrzebami i pragnieniami nabywają sensu politycznego, jeśli zająć się z interesami państw, rządów, władz samorządowych i innych aktorów życia politycznego. Działania te nigdy nie są samoistne, zawsze odnoszą się do społeczeństwa. Działania polityczne Andrzej Czajowski klasyfikuje jako wewnętrzpaństwowe i międzynarodowe. Każde z nich dzieli na indywidualne i zbiorowe. Na podstawie tych kryteriów autor wyróżnia szesnaście typów działań podmiotowych w polityce wewnętrznej oraz trzynastę

³ A. Czajowski, *Polityczność działań społecznych*, [w:] *Polityka i polityczność. Problemy teoretyczne i metodologiczne*, red. A. Czajowski, L. Sobkowiak, Wrocław 2012, s. 71–72.

⁴ A. Czajowski, *Niektóre założenia do badań nad decyzjami politycznymi polskiego prezydenta*, [w:] *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Podmioty i procesy polityczne*, t. 1, red. J. Juchnowski, R. Wiszniewski, Toruń 2014, s. 80–82.

typów działań w płaszczyźnie międzynarodowej⁵. Oryginalna typologia stanowi wkład do teorii działań politycznych. Niewątpliwie będzie też przydatna w badaniach porównawczych. Typologie i klasyfikacje to zabiegi metodologiczne w badaniach naukowych, do których Andrzej Czajowski zdaje się mieć szczególny sentyment. Stosuje je często i ze szczególną uwagą oraz starannością, wprowadzając liczne klasy bądź typy polityk, działań politycznych, konfliktów czy postaw politycznych. Ktoś mógłby zarzucić autorowi, że mnoży przysłowiowe byty ponad konieczność, ale każdy badacz musi przyznać, że typologie są niezmiernie istotnym narzędziem badawczym w naukach społecznych. Tworzenie nowych teorii zaczyna się zwykle od zdefiniowania lub zredefiniowania natury badanych zjawisk, umiejscowienia pojęcia w systemie znanych już terminów. Bez dokładnego zdefiniowania istoty badanych zjawisk nie da się stworzyć schematów klasyfikacyjnych i typologicznych. Czas poświęcony na „rozpracowanie” kluczowych pojęć, jakimi operują poszczególne dyscypliny w naukach społecznych, nigdy nie jest stracony. Owocuje w późniejszych badaniach empirycznych.

Konflikty polityczne

Profesor Czajowski rozróżnia konflikty ze względu na „udział w nich polityki”. Dzieli je na niepolityczne, w których polityka jest nieobecna, i takie, o które polityka „się ociera”. Konflikty polityczne to te, w których stronami są uczestnicy polityki. Oprócz konfliktów politycznych i niepolitycznych wyróżnia konflikty quasi-polityczne (wśród nich dostrzega konflikty o doniosłości politycznej, z pobudek politycznych, o podłożu politycznym, upolitycznione, okołopolityczne). Autor nie poprzestaje na klasyfikacji, ale wyjaśnia, jak należy rozumieć poszczególne kategorie i co je różni od innych przejawów polityczności lub niepolityczności. Ilustruje własną argumentację ciekawymi, przekonującymi przykładami sytuacji konfliktowych, dostrzega też labilność typów konfliktów, przekształcanie się konfliktów niepolitycznych w polityczne. W tym nurcie badawczym profesor Czajowski zajął się dość szczególnym problemem, mianowicie, rolą polityki w procederze pozbawiania ludzi życia. Autor rozpatruje zabijanie w kontekście teoretycznym, historycznym i politologicznym. Ten ostatni odnosi się do roli państwa i prawa w „polityce zabijania”. Wyróżnia cztery typy polityk wobec zabijania: politykę przeciwdziałania zabijaniu, politykę sprzyjania zabijaniu, politykę niezabijania i politykę zabijania⁶. Dowodzi, że polityka wkracza na teren zabijania w nowoczesnym okresie historycznym, zastępując wcześniejsze „dzikie” sposoby zabijania, legitymizowane przez trwające przez wieki tradycje plemienne. Polityczne potrzeby zabijania podyktowane były odpowiedzią na potrzebę bezpieczeństwa suwerennych państw i ochrony ich obywateli. W drugiej połowie XX wieku aktywność polityczna państwa w tej materii nastawiona jest na zapobieganie zabijaniu, w szczególności na wielką skalę — ludobójstwu.

⁵ *Ibidem*, s. 89–92.

⁶ A. Czajowski, *Polityka wobec zabijania ludzi w konfliktach społecznych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 22, 2017, s. 154–170.

Jednak państwa nadal prowadzą wojny, legitymizują pozbawianie życia przez legalizację kary śmierci. Zdaniem profesora rola polityki wobec zabijania ludzi ma ambiwalentny charakter. Z jednej strony politycy przeciwdziałają zabijaniu poprzez tworzenie różnego typu instytucji rozwiązywania konfliktów i zapobiegania wojnom, z drugiej zaś polityka zabijania jest głęboko zanurzona w tradycji plemiennej i wielu państwach autorytarnych, które traktowały zabijanie jako narzędzie rozwiązywania konfliktów wewnętrznych i międzynarodowych, eliminacji rzekomych lub faktycznych wrogów narodu albo reżimu politycznego⁷.

Patriotyzm

Profesor Czajowski analizuje zjawisko patriotyzmu w kontekście teoretycznym psychologii postaw i działań społecznych jako determinantę działania politycznego. Unika prostych definicji, omawia różne podejścia w badaniach nad patriotyzmem i wielorakie znaczenie tego pojęcia. Zagłębiając się w różne interpretacje patriotyzmu, autor ukazuje jego podłoże psychologiczne (postawy, emocje, uczucia), aksjologiczne (wartości, antywartości), behawioralne (potrzeby i działania). Podkreśla, że istota patriotyzmu przejawia się w realnych działaniach, a nie w poglądach czy deklaracjach werbalnych. W zgodzie ze swoim stylem pisania podejmuje wysiłek klasyfikacji działań patriotycznych, ich pobudek oraz sposobów kształtowania w społeczeństwie postaw patriotycznych. Wyróżnia symboliczne i realne sposoby kreowania „ducha patriotycznego”. Klasyfikuje działania patriotyczne według ich stosunku do cechy polityczności. Wyróżnia zatem polityczne i niepolityczne działania patriotyczne, przyjmując w tym wypadku kryterium ilościowe (działania indywidualne lub zbiorowe). Tym pierwszym odmawia statusu polityczności, traktując je jako niepolityczne „ze swej natury” lub niepolityczne *sensu stricto*. Pojęcie zjawiska „z natury” politycznego lub niepolitycznego może budzić wątpliwości, zważywszy na umowny (nominalny), a nie konkretny charakter definicji w naukach społecznych. Podobnie rzecz się ma z pojęciem praw naturalnych, które zostały wymyślone przez filozofów i prawników, a nie odkryte w naturze. Jest to jednak problem inspirujący do dyskusji, podobnie jak wiele innych, o których pisze profesor Czajowski. Podobnie jest, gdy autor wskazuje na zasadniczo zbiorowy (masowy), a nie indywidualny charakter przejawiania się działań patriotycznych. Jak zauważa, „patriotyzm rodzi się z więzi z bliskimi ludźmi i bliskimi miejscami”⁸. Istotnym walorem autorskiej analizy patriotyzmu jest ukazanie ambiwalentności jego postrzegania w historii myśli politycznej. Dla większości historyków patriotyzm jest wartością absolutną, ale u niektórych budzi niechęć, choćby z racji jego roli jako inspiracji dla ideologii nacjonalizmu w XIX wieku.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A. Czajowski, *Patriotyzm jako determinanta działań politycznych*, [w:] *Nowoczesne formy patriotyzmu i nacjonalizmu w kontekście przemian współczesnych systemów politycznych*, red. D. Drałus, M. Wichłacz, Wrocław 2013.

Myśl polityczna a polityka

Mając na uwadze wieloznaczność pojęć w nauce o polityce, komplikującą procesy badawcze, Andrzej Czajowski nie ustaje w żmudnej pracy nad konceptualizacją i operacjonalizacją terminów języka politologicznego⁹. Nierzadko wdaje się w polemiki z autorami głównego nurtu definiowania różnych kategorii politologicznych. Przykładem podejścia polemicznego jest jego zaangażowanie w spór naukowy dotyczący sposobu definiowania myśli politycznej i jej miejsca w świecie polityki. W tej materii zajął polemiczne stanowisko z autorami, według których myśl polityczna jest refleksją nad polityką, ale pozostającą poza polityką. Czajowski przekonuje, że myśl polityczna to zjawisko polityczne, które jest integralną częścią polityki, i jako takie współtworzy politykę. Jak pisze: „Polityka składa się ze zjawisk politycznych. Nie ma nadrzędnego systemu w którym polityka i zjawiska polityczne występowały by obok siebie jako powiązane części. Myśl polityczna jest zjawiskiem politycznym, i tak jak wszystkie inne zjawiska tego typu, jest częścią polityki”¹⁰. Myśl polityczna nie jest zatem refleksją nad polityką, ale sama jest polityką tworzoną w procesie politycznym. Zdaniem autora różnica między myślą polityczną a polityką odpowiada różnicy znaczeniowej między dwoma angielskimi terminami *policy* i *politics*. Ten pierwszy zawiera gotową myśl programową dotyczącą jakiegoś sektora społeczeństwa lub gospodarki, drugi zaś oznacza proces tworzenia owej myśli lub programu w warunkach rywalizacji różnych aktorów politycznych lub opcji programowych. Myśl polityczna jest zatem częścią polityki, co wydaje się dość oczywiste. Jednocześnie również refleksja o polityce jest niczym innym niż odmianą myśli politycznej. Okazjonalne myślenie/refleksja o polityce jest udziałem niemal każdego obywatela, który ma codzienny dostęp do medialnych źródeł informacji politycznej. Kiedy jednak mówimy o myśli politycznej jako o przedmiocie subdyscypliny nauk o polityce, to bierzemy pod uwagę myśl uporządkowaną, tworzoną przez intelektualistów, znanych myślicieli lub ideologów partyjnych. Myśl polityczna, zdaniem profesora, powstaje w świecie polityki i nie istnieje poza tym światem. Trudno odmówić słuszności tej tezie. Myśl polityczna daje asumpt do działania podmiotom polityki, którzy postrzegają i współtworzą realia polityczne zgodnie z wybranym lub zapożyczonym nurtem myśli politycznej — światopoglądem, ideologią lub doktryną.

Spory o demokrację i kapitalizm

Instynkt polemiczny nie pozwala profesorowi Czajowskiemu na obojętność wobec debat politologicznych dotyczących fundamentalnych kwestii polityki i gospodarki. Nie szczę-

⁹ A. Czajowski, *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa a zagrożenia bezpieczeństwa w państwie*, [w:] *Zjawiska polityczne w perspektywie teoretycznej. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Andrzejowi W. Jabłońskiemu*, red. A. Czajowski, D. Drałus, L. Sobkowiak, M. Wichłacz, Wrocław 2017.

¹⁰ A. Czajowski, *Polityka a myśl polityczna*, [w:] *Granice wyobraźni politologicznej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Sylwestrowi Wróblowi*, red. R. Glajcar, Z. Kantyka, M. Obrębska, Katowice 2019.

dzi krytycznego słowa dyskutantom, jeśli uważa, że ich wypowiedzi mijają się z prawdą lub wręcz zdrowym rozsądkiem. Jak pisze w jednym z esejów: „Mieszanie pojęć, błędne klasyfikowanie zjawisk społecznych oraz fałszywe postrzeganie relacji między nimi są często spotykane, a niefrasobliwość specjalistów z jednej strony oraz nierządka demagogia w dyskursie politycznym z drugiej, stan ten raczej podtrzymują”¹¹. W jednej z tego typu dyskusji konferencyjnych, do jakich włączył się profesor, uczestnicy spierali się o to, czy kapitalizm może współistnieć z demokracją, czy demokracja działa na szkodę kapitalizmu, czy też odwrotnie — kapitalizm niszczy demokrację. Czajowski trafnie krytykuje i wyjaśnia bezzasadność przeciwstawiania demokracji kapitalizmowi. Problem dotyczący stosunku demokracja *versus* kapitalizm nasuwa mu pytania: Jaka procedura polityki koresponduje lepiej z procedurą gospodarki? Skąd się bierze kryzys demokracji? Profesor Czajowski stawia naszym zdaniem trafną diagnozę — w istocie głównym wrogiem demokracji nie jest kapitalizm, ale autorytaryzm, który oprócz złudnych nadziei na lepsze zaspokajanie potrzeb materialnych ludności zaspokaja potrzeby agresji, podboju i zniewolenia. Spór między zwolennikami demokracji i jednoczesnymi krytykami kapitalizmu (lub odwrotnie) opiera się na błędnym rozumieniu problemu. „Chodzi o to, aby w procesie zaspokajania potrzeb człowieka, procedura demokratyczna sprzyjała polityce dobrze regulującej gospodarkę, a z drugiej strony, aby procedura kapitalizmu nie prowadziła do nadmiernych nierówności ekonomicznych i społecznych kapitalizmu”¹².

Polityka, nauka, politologia

Profesor Andrzej Czajowski silnie zaznaczył swój wpływ na rozwój nauki o polityce, w tym teorii polityki, nie tylko poprzez badania, studia teoretyczne, lecz także przez udział w profesjonalnym dyskursie nad stanem politologii jako dyscypliny akademickiej, jej roli w społeczeństwie. Jego stanowisko w wielu kwestiach można było usłyszeć na kongresach politologii, konferencjach naukowych i seminariach teoretyków polityki. Zwrócimy tu uwagę na jedną wybraną kwestię, będącą przedmiotem uwagi środowiska teoretyków polityki podczas dorocznego seminarium w Lublinie, w 2017 roku, które dotyczyło roli politologii w praktyce politycznej. Andrzej Czajowski przedstawił tam interesującą koncepcję rodzajów wpływu badań politologów na praktykę polityczną¹³. Pierwszy to wpływ pośredni niezamierzony, drugi — wpływ pośredni zamierzony, wreszcie trzeci to wpływ bezpośredni, który należy rozumieć jako zamierzony. Z pierwszym rodzajem wpływu mamy do czynienia, gdy „politolodzy prowadzą badania podstawowe oraz opisują i oceniają badaną rzeczywistość”¹⁴. Drugi ma miejsce wówczas, gdy

¹¹ A. Czajowski, *System polityczny a system gospodarczy w narracji metaforycznej*, [w:] *Demokracja i kapitalizm — nierozłączna para czy fałszywi przyjaciele*, red. Ł. Makowski, J. Szostak („Chorzowskie Studia Polityczne” nr 9), Chorzów 2015, s. 3.

¹² *Ibidem*, s. 11.

¹³ A. Czajowski, *O udziale politologii w polityce*, [w:] *Granice teorii polityki. Świat zachodni w stanie zagrożenia*, red. W. Bulira, Lublin 2018.

¹⁴ *Ibidem*, s. 150.

upowszechniają wiedzę o polityce, na podstawie której ludzie mogą zmieniać swój stosunek na przykład do partycypacji politycznej. Wiedza wytwarzana przez politologów może pośrednio wpływać na sposób myślenia i zachowania ludzi, inspirować do uczestnictwa lub wycofania z życia politycznego. Bezpośredni wpływ zawodowych politologów wyraża się poprzez uczestnictwo w gremiach doradczych, panelach eksperckich, wywiadach prasowych lub telewizyjnych itp. Mamy wówczas do czynienia z politologią stosowaną, która zmierza do bezpośredniego wpływu na poglądy i zachowania realnych lub potencjalnych aktorów politycznych. Profesor Czajowski sceptycznie zapatruje się na zdolność politologii do wywierania wpływu na politykę i polityków. Jest zdania, że politolodzy nie mają zbyt wiele do zaoferowania politykom w ich decyzjach dotyczących gospodarki i społeczeństwa. Nie zmienia tego powstanie i rozwój tak zwanej politologii stosowanej, której adepci poszukują różnorodnych technologii politycznych lub inżynierii społecznej, dzięki którym można by skutecznie kontrolować życie polityczne. Nottabene nie jest przypadkiem, że tak rozumiana politologia „stosowana” zajmuje poczesne miejsce w programach nauczania nauk politycznych jedynie w Rosji.

Decyzje

Godnym uznania osiągnięciem naukowym Andrzeja Czajowskiego jest monografia *Decydowanie w polityce*¹⁵. Wśród wielu sposobów badania rzeczywistości społecznej podejście decyzyjne ma swoje ugruntowane eksplanacyjne walory. Proces decyzyjny, będący istotnym mechanizmem regulowania, modyfikacji i zmiany rzeczywistości społecznej jako takiej i wielu jej segmentów, od dawna jest przedmiotem zainteresowania nauk ekonomicznych, nauki o zarządzaniu, nauk prawnych, psychologii, politologii i innych. Podjęcie tego wielce znaczącego dla wiedzy politologicznej i praktyki politycznej metazagadnienia stanowi ambitny cel badawczy. W nurtach badawczych nauk o polityce i w samej pluralistycznie ujmowanej teorii polityki struktura, podmioty, mechanizmy, uwarunkowania i efektywność procesu decyzyjnego w fazie zarówno preparacji, jak i implementacji współwarunkują wyjaśniającą, predyktywną i instrumentalną wartość politologicznej wiedzy. Konstruując strukturę wykładu, autor zdecydował o wyeksponowaniu pewnych elementów składowych bogatej problematyki decyzji i procesów decyzyjnych. Merytorycznymi filarami monografii stały się zatem kwestie rozumienia polityki i tego, co polityczne, różne ujęcia działań politycznych (kwestie te omówione zostały w początkowej części opracowania), znaczenia pojęcia decyzji politycznych, dalej — przedmiot (potrzeby, interesy, wartości), podmioty i uwarunkowania decyzji politycznych, i wreszcie podejmowanie decyzji przez konkretne podmioty (naród, partię polityczną, parlament, rząd, jednostkę).

Rozważając sens pojęcia decyzji, Andrzej Czajowski konfrontuje dwa ogólne stanowiska. Jedno, upowszechnione w polskiej literaturze, koresponduje między innymi z teorią racjonalnego wyboru, gdzie decyzja rozumiana jest jako nielosowy, świadomy

¹⁵ A. Czajowski, *Decydowanie w polityce*, Wrocław 2013.

wybór działania spośród co najmniej dwóch możliwych jego wariantów. W tym ujęciu problematyki właśnie kryteria nielosowości i świadomości przesądają o istocie podejmowanych przez ludzi decyzji. Drugie stanowisko, rozpowszechnione w literaturze światowej, ma zdecydowanie szerszy zakres, nie czyniąc z kryteriów nielosowości i świadomości wyłącznych kryteriów/aspektów decyzji. Otóż „przez decyzję rozumie się jakikolwiek wybór działania, niezależnie czy jest to wybór losowy, czy nielosowy, świadomy czy podświadomy. Stwierdzenie, że losowanie jest sposobem decydowania, traktuje się jako oczywiste”¹⁶. Takie właśnie stanowisko przyjmuje autor, wnikliwie rozpatrując związane z nim kwestie poznawcze, teoretyczne i empiryczne.

Profesor Czajowski wskazuje również wielopostaciowość relacji decyzji i działania — decyzja poprzedza działanie; decyzja jest rodzajem/formą działania; decyzja jest pierwotną przyczyną działania; działanie wywołuje pewne skutki, które wpływają na potrzebę podejmowania kolejnej/kolejnych decyzji. Wskazane relacje można analizować zarówno w konkretnym, wąskim, jak i procesualnym, szerokim oglądzie. W pierwszym wypadku chodzi o ich ujęcie „monograficzne”, „pojedyncze” — jako swoiste studia przypadków. Inaczej natomiast rozważa się te relacje w ujęciu procesualnym — jako rozciągnięte w czasie ciągi, sploty działań/decyzji. Badany jest tutaj mechanizm przyczynowo-skutkowy, w którym zwykle arbitralnie określa się, czy też rozwiązuje, tradycyjny dylemat pierwotności impulsu nadającego bieg rzeczywistości (przysłowiowe „jajko czy kura”) — decyzja implikuje działanie lub działanie implikuje decyzję. Wydaje się, że nie ma sprzeczności w traktowaniu danej decyzji jako skutku wcześniejszego działania (działań) oraz jako przyczyny danego działania (działań). Swoją drogą dylematy rodzaju „pierwotne — wtórne”, „główne — uboczne” itp. są zasadniczo nierozstrzygalne bądź też rozstrzygalne jedynie warunkowo, przez przyjęcie pewnych założeń badawczych oraz pewnej cezury. Podobnie rzecz ma się z kwalifikacją decyzji jako odrębnego działania (decyzja jest jedną z wielu form działania) bądź jako wewnętrznego składnika danego działania (ciąg: działanie — sytuacja wymagająca interwencji decyzyjnej — decyzja — działanie itd).

Autor rozważa też sens pojęć decyzji i niedecyzji oraz ich praktycznych skutków. O ile pojęcie decyzji nie wydaje się budzić większych polemik (poza wspomnianą kwestią „losowe — nielosowe”, „świadome — podświadome”), o tyle pojęcie niedecyzji stało się przedmiotem wielu kontrowersji. Autor krytycznie analizuje obecne w światowej i polskiej literaturze stanowiska, puentując rozważania własną propozycją, w której niedecyzja oznacza następujące postaci decyzji: „fikcyjne, nierealne, martwe, zaniechane, zbyt techniczne, nierozwiązujące problemu”¹⁷. Nie kwestionujemy, że sens pojęcia decyzji można określać jako akt wyboru pewnego wariantu działania (operacja poznawcza, umysłowa, intelektualna), który może/powinien następczo uruchomić implementację tego wariantu, czyli aktywną ingerencję w rzeczywistość oraz świadome powstrzymanie się od działania, to znaczy od ingerencji w tę rzeczywistość. W obu wypadkach decyzje te mogą spowodować pewne stany rzeczywistości (utrwalenie, modyfikacje, zmiany jej pewnych

¹⁶ *Ibidem*, s. 71.

¹⁷ *Ibidem*, s. 80.

składników, segmentów), gdyż pierwsza sytuacja oznacza, iż ta intencjonalna ingerencja w pewnym stopniu, w jakiś sposób i w jakiejś mierze, zmodyfikuje/zmieni tę rzeczywistość, jej dotychczasowy stan i przyszłość, czyli spowoduje swoiste odchylenie od takiej jej postaci, jaką mogłaby mieć, gdyby nie nastąpiła owa ingerencja; z kolei decyzja o zaniechaniu działania oznacza, iż dotychczasowy bieg zdarzeń będzie miał pewną przyszłą postać i pewne skutki wynikające z trwającego procesu kształtowania się rzeczywistości — bez aktywnej ingerencji czy wpływu podmiotu decyzji o zaniechaniu działania — na przyszłe stany rzeczywistości. Należy przy tym pamiętać o ograniczonym zakresie, zasięgu i sile wpływu danego podmiotu (podejmującego decyzję bądź niedecyzję) na rzeczywistość. Ta ograniczoność wiąże się z dynamiczną naturą rzeczywistości, w której funkcjonuje ów podmiot. Chodzi zwłaszcza o jego otoczenie społeczne, złożone z wielu innych podmiotów mających swoje specyficzne potrzeby, interesy i wartości, warunkujące częściowo zgodne, częściowo niezgodne/sprzeczne wektory wielopodmiotowych dążeń i charakter praktycznych skutków.

Proces decyzyjny

Rozważania nad obecnymi w literaturze socjologicznej i politologicznej sposobami rozumienia oraz właściwościami procesów społecznych i procesów politycznych, a także rozróżnienie procesu politycznego i procesu zachodzącego w polityce służą Andrzejowi Czajowskiemu do sprecyzowania własnego stanowiska w odniesieniu do charakteru procesów decyzyjnych, czego konsekwencją jest ostateczne przyjęcie szerokiej formuły „decydowanie w polityce” jako perspektywy badawczej. Dalej autor analizuje węższe i szersze ujęcia struktury i modeli procesu decyzyjnego. Pierwsze ujęcie ogranicza się do analizy sytuacji problemowej/decyzyjnej, wypracowania wariantów decyzji oraz wyboru ostatecznej decyzji — inaczej mówiąc, proces decyzyjny odpowiada tutaj fazie preparacji. Drugie, szersze ujęcie zawiera zarazem preparację i implementację decyzji oraz ocenę jej skutków. Jednocześnie istotna jest uwaga, iż „węższe lub szersze traktowanie procesu decyzyjnego należy przyjmować jako umowne, a dla danych celów praktycznych oraz badawczych odpowiednio zakreślać granice tworzących go sekwencji zjawisk”, tym bardziej że w praktyce mamy do czynienia zarówno z prostymi, jednoetapowymi, jak i złożonymi, wieloetapowymi procesami decyzyjnymi. Egzemplifikacją rozważań nad procesualnym aspektem problematyki są między innymi: dwa autorskie modele procesu decyzyjnego prostego — zawierający wybór działania oraz zawierający wybór zaniechania działania; zestawienie obecnych w literaturze faz decydowania — w postaci uniwersalnych modeli procesu decyzyjnego; prezentacja dwóch modeli faz decydowania w polityce — zawierających elementy specyficzne dla tej sfery życia społecznego; krytyczne rozważania nad modelem racjonalnego procesu decyzyjnego; i wreszcie przegląd modeli analizy decyzyjnej¹⁸.

¹⁸ *Ibidem*, s. 92–99.

Przedmiot decyzji politycznych

W literaturze nauk społecznych przedmiotowy aspekt decyzji współokreślają najczęściej trzy zjawiska i zarazem pojęcia: wartości, potrzeby i interesy. Wielość i zarazem treściowa odmiennosc, a niekiedy wykluczanie się proponowanych definicji, rodzajów czy klasyfikacji formułowanych na gruncie psychologii, socjologii, ekonomii, politologii i innych dyscyplin, stanowi poważne wyzwanie dla badaczy tej problematyki. Nie chodzi przy tym jedynie o różnice występujące między tymi dyscyplinami, ale także wewnątrz nich. Profesor Czajowski podejmuje próbę uporządkowania tego pełnego chaosu pola badawczego, mierząc się z kilkoma zadaniami. Jednym z nich jest krytyczna analiza poszczególnych definicji wartości, potrzeb i interesów, wykazująca mniejsze czy większe ułomności części z nich w postaci nieprecyzyjnego języka, nielogiczności, nieadekwatności względem aktualnego stanu wiedzy itp. Jednocześnie autor zwraca uwagę na naturalną wieloznaczność i wielorakie formy występowania wartości, potrzeb i interesów. W odniesieniu do wartości mogą być to na przykład obiekty materialne i niematerialne, przedmioty i właściwości przedmiotów itd. W wypadku potrzeb współwystępują takie znaczenia, jak subiektywne poczucie braku czegoś, pragnienia, motywy, zależność człowieka od otoczenia itp. Z kolei interesy bywają utożsamiane z: użytecznymi/wartościowymi przedmiotami, potrzebami, dążeniem do zaspokojenia potrzeby czy inaczej — realizacji celu przez podjęcie pewnego działania. Drugie zadanie odnosi się do jeszcze bardziej skomplikowanej kwestii, mianowicie do określenia relacji między wartościami, potrzebami i interesami. Wydaje się, że stanowisko autora w tej kwestii dobrze oddaje zdanie: „Wartość rozumiana jest na ogół jako coś cennego, potrzeba — jako coś niezbędnego, interes — jako coś ważnego, działanie — jako coś, co prowadzi do celu, celem może zaś być zarówno wartość, potrzeba, jak i realizacja interesu”¹⁹. Wreszcie trzecie zadanie polegało na sformułowaniu wielce interesujących, autorskich egzemplifikacji części omawianych problemów — przedmiotu wyboru działań w polityce w postaci takich wartości, jak piękno, Bóg, władza państwowa, strach i mieszkanie (tabele 13, 15–18); schematów procesu zaspokajania potrzeby bez pośrednictwa interesu oraz za pośrednictwem interesu; schematu gradacji potrzeb i interesów.

Uwarunkowania decyzji politycznych

Sednem głębokich, wnikliwych rozważań nad uwarunkowaniami decyzji czyni Andrzej Czajowski kategorię sytuacji decyzyjnej, wraz z jej właściwościami: granicami, strukturą i dynamiką. Punktem wyjścia analizy jest wielopostaciowość sytuacji decyzyjnej, w rozumieniu: obiektywnego stanu rzeczywistości; swoiście postrzeganego przez dany podmiot problemu do rozwiązania; sytuacji realnej, faktycznej; sytuacji wyobrażonej, potencjalnej, fikcyjnej; stanu otoczenia systemu itd. W ujęciu empirycznym konkretna sytuacja decyzyjna podlega różnemu, nietożsamemu oglądowi i rozumieniu przez

¹⁹ *Ibidem*, s. 134.

poszczególnych decydentów, co warunkowane jest między innymi ich wartościami, potrzebami i interesami oraz właściwościami poznawczymi. Idąc dalej, autor analizuje trzy wspomniane właściwości sytuacji decyzyjnej, w zależności od funkcjonowania decydenta jednoosobowego bądź decydenta wieloosobowego: granice — w postaci różnorodnych uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych decyzji politycznej; strukturę — gdzie wyróżnione zostają bezpośrednie oraz pośrednie przyczyny i czynniki procesu decyzyjnego; dynamikę — związaną ze „stanem środowiska decydenta i występującymi w nim napięciami, zakresem niezależności i samodzielności (autonomii) decydenta, poziomem normalności i kryzysowości sytuacji decyzyjnej”²⁰. Rozważania nad uwarunkowaniami decyzji politycznych nasycone są bogatymi merytorycznie schematami i modelami związanymi z kilkoma zagadnieniami. Są to: uwarunkowania decyzji politycznej decydenta jednoosobowego oraz decydenta wieloosobowego, stany otoczenia decydenta, sytuacje decyzyjne w zależności od poziomu i stanu otoczenia, warianty sytuacji decyzyjnych ze względu na natężenie normalności i kryzysowości, zewnętrzne i wewnętrzne uwarunkowania decyzji wyborcy, decyzji kolegialnego organu partii oraz decyzji parlamentu.

Podmioty decyzji politycznych

Zagadnienie podmiotów decyzji politycznych zostało opisane i wyjaśnione przez profesora Czajowskiego w oryginalny, satysfakcjonujący sposób. Warto tutaj podkreślić trzy kwestie: gradację podmiotów, rodzaje podmiotów oraz mechanizmy podejmowania decyzji przez wybrane podmioty. W wypadku gradacji autor wyszedł z założenia o stopniowości podmiotowości politycznej. W rezultacie zaproponowany został przejrzysty, czteroelementowy podział podmiotów na podstawie kryteriów zdolności do podejmowania działań politycznych oraz zróżnicowanego miejsca podmiotów w procesach decyzyjnych. W ten sposób wyszczególnione zostały podmioty potrzeb, podmioty interesów, podmioty decyzji oraz podmioty działania (schemat 12)²¹. Aktywność konkretnych podmiotów może występować w kilku wariantach: pełnym, czteroaspektowym — inicjowanie procesu decyzyjnego przez artykułowanie potrzeby, formułowanie interesu, podejmowanie decyzji, realizacja decyzji; trzyaspektowym — artykułowanie potrzeby, formułowanie interesu, podejmowanie decyzji; dwuaspektowym — artykułowanie potrzeby, formułowanie interesu; jednoaspektowym — artykułowanie potrzeby. Autor w przekonujący sposób egemplifikuje powyższe warianty. Druga ogólna kwestia dotyczy rodzajów podmiotów decyzji politycznych. Wysoką wartość analityczną mają tutaj dwa modele: jednoosobowego i wieloosobowego podejmowania decyzji politycznej, oraz dwie typologie: wewnątrzpaństwowych i międzynarodowych podmiotów decyzji politycznych. Trzecia kwestia obejmuje procesy podejmowania decyzji przez naród (wybory, referenda), partie polityczne (głównie desygnowanie osób do instytucji zewnętrznych, programy wyborcze i formułowanie stanowisk dotyczących problemów,

²⁰ *Ibidem*, s. 166.

²¹ *Ibidem*, s. 144.

wydarzeń itp.), parlament (uchwały przyjmujące bądź odrzucające projekty ustaw, obsada organów państwowych, regulaminy i procedury funkcjonowania parlamentu itp.), rząd (zwłaszcza uchwały dotyczące projektów ustaw, rozporządzeń, treści i umów międzynarodowych), jednostki pełniące formalne i/lub nieformalne role. Autor dokonuje przeglądu mechanizmów oraz wewnętrznych i zewnętrznych czynników, które w bezpośredni bądź pośredni sposób ingerują w procesy decyzyjne poszczególnych podmiotów. Osadza narrację w skomplikowanej, złożonej i dynamicznej rzeczywistości politycznej, uwzględniając jej aspekty normatywne i behawioralne. Reasumując, monografia *Decydowanie w polityce* stanowi oryginalny wkład do politologicznej wiedzy o właściwościach decyzji i procesów decyzyjnych. Mamy do czynienia z erudycyjną pracą opartą na polskiej i światowej literaturze, charakteryzującą się dynamiczną narracją, zawierającą niekiedy kontrowersyjne stanowiska warte polemiki, dobrze spełniającą poznawcze zadania nauki.

Podsumowanie

Kończąc syntetyczną prezentację naukowego wkładu profesora Andrzeja Czajowskiego do teorii polityki, mamy świadomość, że nie jest to pełny obraz twórczości naukowej profesora w tej materii. Zarazem nie mamy wątpliwości, że jego dotychczasowy dorobek w postaci publikacji naukowych, eseistyki, recenzji prac politologicznych oraz aktywności konferencyjnej będzie nadal wzbogacany. Przedstawiony w niniejszym artykule teoriopolityczny dorobek profesora zawiera podstawowe dla dyscypliny elementy: rozważania pojęciowe, oryginalne propozycje klasyfikacji/typologii elementów polityki, analizy różnorodnych mechanizmów współtworzących sferę polityki, stosowanie perspektywy teoretycznej i empirycznej, normatywnej i behawioralnej, respektowanie dyrektywy interdyscyplinarności, liczne odwołania do praktyki politycznej.

Bibliografia

- Czajowski A., *X twierdzeń o polityce*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.
- Czajowski A., *Decydowanie w polityce*, Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe Atla2, Wrocław 2013.
- Czajowski A., *Elementy Polityki eksploatacji drewna i węgla*, [w:] *Od historii myśli politycznej do praktyki politycznej*, red. J.R. Sielezin, R. Wiszniowski, M. Alberska, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2017.
- Czajowski A., *Niektóre założenia do badań nad decyzjami polskiego prezydenta. Pojęcie decyzji politycznej, działania politycznego, i podmiotu politycznego*, [w:] *Studia nad współczesnymi systemami politycznymi. Podmioty i procesy demokratyczne*, t. 1, red. J. Juchnowski, R. Wiszniowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014.
- Czajowski A., *O udziale politologii w polityce*, [w:] *Granice teorii polityki. Świat zachodni w stanie zagrożenia*, red. W. Bulira, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2018.
- Czajowski A., *Patriotyzm jako determinanta działań politycznych*, [w:] *Nowoczesne formy patriotyzmu i nacjonalizmu w kontekście przemian współczesnych systemów politycznych*, red. D. Drałus, M. Wichlacz, Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe Atla 2, Wrocław 2013.

- Czajowski A., *Polityczność działań dziennikarza w świetle teorii konfliktu społecznego*, „Studia Politologiczne” 37, 2015.
- Czajowski A., *Polityczność działań społecznych*, [w:] *Polityka i polityczność. Problemy teoretyczne i metodologiczne*, red. A. Czajowski, L. Sobkowiak, Wrocławskie Wydawnictwo Naukowe Atla 2, Wrocław 2012.
- Czajowski A., *Polityka a myśl polityczna*, [w:] *Granice wyobraźni politologicznej. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Sylwestrowi Wróblowi*, red. R. Glajcar, Z. Kantyka, M. Obrębska, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.
- Czajowski A., *Polityka wobec zabijania ludzi w konfliktach społecznych*, „Wrocławskie Studia Politologiczne” 22, 2017.
- Czajowski A., *System polityczny a system gospodarczy w narracji metaforycznej*, [w:] *Demokracja i kapitalizm — nierozłączna para czy fałszywi przyjaciele*, red. Ł. Makowski, J. Szostak („Chorzowskie Studia Polityczne” nr 9), Chorzów 2015.
- Czajowski A., *Zagrożenia bezpieczeństwa państwa a zagrożenia bezpieczeństwa w państwie*, [w:] *Zjawiska polityczne w perspektywie teoretycznej. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Andrzejowi W. Jabłońskiemu*, red. A. Czajowski, D. Drałus, L. Sobkowiak M. Wichłacz, Instytut Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.

Political theory in the research of professor Andrzej Czajowski

Keywords: politics, power, political science, political concepts, political theory, political decisions, political conflicts, political agency, political values

Summary

Professor Andrzej Czajowski, an academic scholar and lecturer at the University of Wrocław, conducted interdisciplinary scientific research in many fields of political science. His main field of interest was political theory. The subjects of his research were, *inter alia*, the nature of politics and political aspects of other social phenomena, the relations between political power, decisions, actions, agents and structures. Professor Czajowski conducted interdisciplinary research from the perspectives of political theory, political psychology and law. His main contribution to empirical and analytical political theory was the development of a new understanding of different academic concepts in political science, such as politics, power, political decisions and political activity. In the published books and research papers professor Czajowski has developed new meanings of key political science concepts, such as politics, power, political action, political decisions, political attitudes, political conflicts and political thought. His academic works have enriched the language of political science and political theory by adding new classifications and typologies, and contributed to a better understanding of the complexity of politics.